

*Н. Д. Володарська,**кандидат психологічних наук, Інститут психології
імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, Україна),
e-mail: volodarskaya@ukr.net*

Роль світоглядних орієнтацій особистості та образу «Я» у самотворенні особистості

Анотація. В статті описуються особливості впливу світоглядних орієнтацій особистості на побудову образу «Я», що визначає процес самотворення. Визначено специфіку процесу самопізнання, самореалізації та самоідентифікації в юнацькому віці. Зазначені фактори, що визначають формування світоглядної орієнтації. Розглянуті особливості синергетичного підходу до вивчення формування світогляду та образу «Я», ієрархія особистісних цінностей в сучасних умовах. Визначені відмінності життєвих цінностей, почуттів, уявлень про сенс життя творчої молоді, студентів Київської дитячої академії мистецтв та старшокласників зі звичайних шкіл. Був проаналізований вплив соціальних і культурних чинників на ці відмінності (ціннісні орієнтації, термінальні і інструментальні цінності).

Ключові слова: синергетика, самопізнання, образ «Я», сенс життя.

Вступ

Дуже актуальною проблемою соціалізації в юнацькому віці є процес самоідентифікації, самореалізації та самотворення. Таким чином, роблячи життєвий вибір, особистість самореалізується через образ «Я», свою особисту думку, ієрархію цінностей, що формуються завдяки нормам, пропонованим суспільством. Власний світогляд особистості будується на основі системи світоглядних орієнтацій. Психологічні та психотерапевтичні методики діагностики та практики потребують подальшого розвитку диференціальних характеристик, критеріїв класифікації, симптоматичної та термінологічної корекції. На наш погляд, феномен світоглядного самовизначення тісно пов'язаний з самореалізацією особистості. Найбільш розвинутою областю вивчення цієї проблеми є систематичний та синергетичний підхід. Ці підходи до самореалізації людини в освітній сфері реалізуються в дослідженнях таких науковців, як: Г.К. Радчук, В.Г. Буданов, Г.Л. Тульчинський, П.В. Лушин, М.С. Каган [1; 2; 3]. Синергетика як суспільна наука досліджує розвиток складних, відкритих систем. Коли особистість усвідомлює свій внутрішній світ, вона починає дивитися на зовнішнє середовище по-іншому. Тоді в сприйнятті зовнішнього світу не існує статичних категорій і форм, світ сприймається в усьому його різ-

номанітті. Відкриваючи свій внутрішній світ, особистість відкриває зовнішній світ в стані постійної зміни, що формує світогляд. У процесі саморозвитку формується семантична категорія — образ «Я», образ себе, який носить відбитки образу буття.

Так, образ власного «Я» стає головним для визначення поведінкових стратегій особистості. Ідея сама по собі стає основою для розвитку гнучких адаптивних можливостей нашої індивідуальності. Світ знаходиться в постійній зміні, і образ «Я» прагне до стабільності, навіть до консерватизму, щоб зберегти свою цілісність. Таким чином, структури, утворені на фоновому зображенні динаміки навколишнього середовища, стають руйнівним елементом, який уповільнює подальший саморозвиток образу «Я». Кожен компонент, який прийняв форму чітких категорій і своє місце в структурі «Я» індивідуальності особистості, призначений для безперервного існування. І це пов'язане з дуже болючими змінами або перетвореннями. З поглибленням в процесі самоідентифікації образ «Я» набуває детальності, кожен компонент отримує свою чітку структуру і теми для відображення діяльності, якщо це необхідно. Все це триває доти, доки існують нові бар'єри в соціальній адаптації і нові зміни в особливостях та здібностях особистості.

Мета дослідження — визначити найбільш актуальні проблеми самореалізації особистості в юнацькому віці, щоб виявити особливості впливу світоглядних орієнтацій на формування картини світу і образу «Я».

Методи дослідження: методи теоретичного аналізу, експериментальні методи (анкетування, тести).

У дослідженні приймали участь 72 підлітка, серед них 30 осіб — учні дитячої академії мистецтв у Києві, 42 особи — учні загальноосвітніх шкіл.

Результати та їх аналіз

Особистість є мобільною, самоорганізуючою та саморозвиваючою відкритою системою. Її різні елементи взаємно стимулюють, збагачують, нейтралізують або пригнічують один одного, створюючи нові ідеї та розуміння. Результат самоствердження особистості в різних підходах є цілком ілюзорним і значущим тільки для суб'єкта. Результат є реальним та соціально значущим. Згідно до першого ілюзорною типу особистість викликає почуття (комплекс переваги), які можуть бути одним із способів уникнути її проблеми. З позиції Е. Еріксона, стійкість індивідуальної особистості виявляється як твердо застосована самооцінка, яка приймається особистістю і запобігає змінам у самореалізації.

Самотворення являє собою складний комплекс пізнавальних, емоційних і поведінкових реакцій. Самотворення визначається величиною власного самоствердження «Я», його силою і значимістю. Самотворення особистості здійснюється за рахунок екстерналізації її значень ззовні в цілях підтримки іншими. Важливим значенням цього терміна в його прямому сенсі не є власне життя, це можливість особистісного, приватного існування. Життя постає як уособлення частинки буття як індивідуалізації — диференціації — поділу — відключення. Існування — «відділення приватного» від цілого (у латинській мові). Відокремлення власного «Я», відчуття себе, внутрішньої унікальної цілісності створює умови для самотворення, здатно-

сті до самосвідомості і рефлексії, здатність відчувати і мислити, приймати характер і нахили, власну думку і ставлення до світу. Навіть несвідома частина «Я» стає умовою формування самосвідомості для самості, окремоті, «інакшості», життєдіяльності відповідно до власних потреб, життєвих сценаріїв.

Одним із напрямків досліджень світоглядних орієнтацій особистості в юнацькому віці є визначення сенсу життя. Проблеми визначення сенсу людини, формування світогляду, були відображені такими зарубіжними авторами, як В. Франкл, Ж.-П. Сартр, І. Ялом, М. Бубер та ін. У російській психологічній науці ця проблематика розробляється та присутня в роботах Ф. Ю. Василюка, Л. С. Виготського, Б. В. Зейгарник, В. А. Іваннікова, Д. О. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна. Серед українських психологів, які досліджують це питання світоглядних орієнтацій, сенсу життя в галузі гуманістично-екзистенціальної орієнтації, духовної парадигми розвитку, можна назвати Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, О. Ф. Бондаренко, П. П. Горностай, С. Д. Максименко, В. А. Роменець, М. В. Савчіна, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелеву [6; 7; 8; 10; 11; 12]. Гуманістична психологія визнає можливість гармонійного існування людини, тільки якщо вона має «високий» сенс життя [2].

Ґрунтуючись на визначенні по Д. О. Леонтьєву, категорії сенсу як «змісту (зокрема, зміст текстів, фрагменти світу, образи свідомості, психічні явища або дії) визначаються, по-перше, через більш широкий контекст і, по-друге, через намір або ентелехії (цільова орієнтація, ціль або напрямок руху)» [4, с. 26], і концептуальна конкретизація цієї категорії, яку можна розглядати як «особистісний смисл» за О. М. Леонтьєвим, як «операційний сенс» за О. К. Тихомировим та інші.

У сучасній культурі до високих значень належать: любов, милосердя, істина, краса, гармонія, діяльність, передовий досвід, відповідальність, справедливість, честь, совість, свобода і т. д. Дослідження проявів кожного з цих значень може бути виконане різними типами і різними способами ви-

значення: причинно-наслідковий (механістичний, лінійний) детермінізм класичної психології в її поведінковому або біогенетично умовному варіанті, провідні методи — об'єктивне спостереження і експеримент; імовірнісний (стохастичний) некласичний детермінізм гуманітарно-орієнтованої психології (перш за все — численна психодинамічна теорія), провідний метод — герменевтичний; телеологічний детермінізм феноменологічної та екзистенціальної теорії особистості і т.д., провідний метод — феноменологічний. Ці типи методів і визначення, які дають можливість дослідити закономірності формування сенсу життя особистості, представлені законами життя (відповідь на питання чому? як? і де?), механізмами сенсу функціонування (відповідь на питання як?), і досвідом роботи як особистого явища (відповідь на питання що є сенс життя? що це для мене?). Існуюча імпліцитна теорія особистості звичайних людей, яка не залежить від їхньої освіти, ірраціональних принципів, забобонів, духовності підсвідомості, колективного підсвідомого, можуть доповнювати інші теорії особистості для достатньої цілісності уявлення світу особистості.

Через діалог конфліктуючих сторін особистості, особистість бере на себе відповідальність за її власний вибір світоглядних орієнтацій і формування життєвих стратегій [5]. Світогляд створює ієрархію цінностей, цілей, сенсів життя. Формування світоглядних орієнтацій особистості опосередковується впливом способу життя інших людей, їх життєвих сценаріїв, систем відносин, стосунків, ставлень і цінностей.

Для визначення зв'язку між формуванням життєвих цілей та світоглядними орієнтаціями особистості ми використовували методику дослідження сенсів життя В.Я. Котлякова, методику М. Рокіча (визначення ціннісних орієнтацій), методику СЖО (смысло-життєві орієнтації) за Д. Леонтєвим. Експериментальні дослідження показали домінуючі цінності цього віку. У дослідженні взяли участь 72 підлітка, серед них 30 осіб були учнями Київської

дитячої академії мистецтв, та 42 особи — учні середньої школи в Києві. Опитування було проведено, щоб дізнатися про особливості ціннісно-смыслові сфери і знайти відмінності між життєвими цінностями в різних групах, а саме — творчо обдарованими учнями (Київська дитяча академія мистецтв) і учнями, що навчаються у звичайній школі.

Для того, щоб перевірити наявність взаємозв'язку між смысложиттєвими цінностями (за методикою СЖО Леонтєва) та іншими цінностями (за методикою В.Я. Котлякова), був використаний кореляційний аналіз, зокрема, розрахунок коефіцієнта кореляції Спірмена. Отримані результати показали наявність значних зв'язків між смысложиттєвими цінностями і категоріями життєвих цінностей (за методикою Котлякова) і термінальних та інструментальних цінностей (за методикою виявлення ціннісних орієнтацій М. Рокіча). Загальні значення смысложиттєвих цінностей (СЖО) студентів Академії корелює зі статусною ($r = -0,435$ при $p \leq 0,01$), комунікаційною ($r = -0,416$ при $p \leq 0,01$) та когнітивною ($r = 0,655$ в $p \leq 0,05$) категоріями життєвих сенсів (за методикою досліджень життєвих сенсів Котлякова). Ті учні, що орієнтовані на досягнення успіху, кар'єри і статусності в суспільстві, а також ті, які спрямовані на побудову стосунків, мають більш високий показник ОЖ (осмысленості життя), відчуття бути потрібним комусь, бути з коханою людиною, насолоджуватися спілкуванням з іншими людьми (зв'язки, комунікації). Крім того, чим вище значення за шкалою ОЖ, тим меншого значення набуває розуміння себе, розуміння життя (когнітивна сфера). Що стосується учнів 10-го класу середньої школи, то, чим вище показник ОЖ, тим менше значення надається когнітивним категоріям сенсу життя ($r = 0,460$ при $p \leq 0,01$) і екзистенційним (жити, бути вільним і т.д.) ($r = 0,484$ при $p \leq 0,01$). Результати тестування учнів 11-го класу середньої школи відзначили подібні зв'язки показника ОЖ з категоріями «сім'я» і «гедоністичні цінності»: ті учні, які бачать сенс життя, щоб жити за-

ради своєї сім'ї, щоб дати все найкраще для своїх дітей, допомогти своїм близьким і друзям ($r = -0,439$ при $p \leq 0,05$), мають вищий рівень ОЖ. Крім того, чим вище показник ОЖ, тим менше значення учні надають задоволенню, щастю, отримуючи відчуття й емоції якомога більше ($r = 0,462$ при $p \leq 0,05$). Низький рівень ОЖ вказує на наявність екзистенціального вакууму, який людина намагається заповнити розвагами, що дають швидке задоволення. Ніяких суттєвих відмінностей в цих залежностях між хлопчиками та дівчатками не було виявлено. Це означає, що зв'язки між різними категоріями смисложиттєвих орієнтацій та життєвими цінностями залежать не від статі, а від статусу і віку осіб, що підлягали тестуванню.

Була виявлена значна кореляція смисложиттєвих орієнтацій з категоріями термінальних та інструментальних цінностей (за методикою виявлення ціннісних орієнтацій М. Рокича). Для учнів Дитячої художньої академії і для учнів загальних середніх шкіл значущою виявилась кореляція між термінальними цінностями як «розвиток» ($r = 0,266$ при $p \leq 0,05$), «активне прагматичне життя» ($r = -0,284$ при $p \leq 0,05$) та інструментальними цінностями: «життєрадісність» ($r = 0,268$ при $p \leq 0,05$), «відповідальність» ($r = -0,399$ при $p \leq 0,01$), «терпимість» ($r = -0,297$ при $p \leq 0,05$).

Таким чином:

- чим вище значення ОЖ, тим менш значущими для особистості є розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення) і більш важливою є свобода (самостійність, незалежність у судженнях і діях);
- чим вище значення ОЖ, тим важливішою є відповідальність (почуття обов'язку, вміння дотримуватися слова) і толерантність (для поглядів і думок інших людей, вміння прощати їхні помилки), але менш важливою є бадьорість (почуття гумору).

При розгляді окремих показників студентів Академії, учнів 10-го та 11-го класів середньої школи, були отримані наступні

дані. Для студентів Академії були визначені значущі кореляції: кореляція рівня ОЖ з термінальними цінностями: ОЖ — «цікава робота» ($r = -0,536$ при $p \leq 0,05$), ОЖ — «розвиток» ($r = 0,430$ при $p \leq 0,05$), ОЖ — «задоволення» ($r = -0,467$ при $p \leq 0,05$), ОЖ — «свобода» ($r = 0,473$ при $p \leq 0,05$); та інструментальних цінностей: ОЖ — «стриманість» ($r = 0,459$ при $p \leq 0,01$), ОЖ — «цілісність» ($r = 0,466$ при $p \leq 0,01$):

- учні, які мають високий показник ОЖ в цікавій роботі і розвагах, також приділяють менше уваги розвитку і свободі;
- чим вищий рівень ОЖ студентів Академії, тим меншу цінність мають самоконтроль і чесність в досягненні цілей (зворотнє також вірно: чим більше молодь цінує чесність і самоконтроль, тим менший показник ОЖ).

Чим вищий показник ОЖ учнів 10-го класу середньої школи, тим більш значною цінністю для них є здоров'я (фізичне і психічне) ($r = -0,477$ при $p \leq 0,01$), і менш важливим — щасливе сімейне життя ($r = 0,563$ при $p \leq 0,01$). В учнів 11-го класу середньої школи був знайдений зворотній зв'язок осмисленості життя з цінностями розвитку (робота на себе, постійне фізичне і духовне вдосконалення) ($r = 0,536$ при $p \leq 0,01$), який є спільним для них та учнів Академії.

Учні 11-го класу середньої школи з високим показником ОЖ в досягненні цілей приділяли більшого значення здатності слідувати порядку речей і справ ($r = -0,0475$, при $p \leq 0,01$), відповідальності (почуття обов'язку, вміння тримати слово) ($r = -0,451$ при $p \leq 0,01$) і толерантності (до поглядів і думок інших людей, вміння прощати їхні помилки) ($r = -0,438$ при $p \leq 0,01$), а найменша увага приділяється бадьорості ($r = 0,439$ при $p \leq 0,01$) і безкомпромісності до недоліків у собі та в інших ($r = 0,489$ на $p \leq 0,01$). Всі молоді люди, що були протестовані, незалежно від віку та соціального статусу серед найважливіших цінностей визначили «любов», «мати хороших і надійних друзів» і «щасливе сімейне життя». Учні звичайної школи визначили здоров'я

(фізичне і психічне) на першому місці на відміну від студентів Академії, але дівчата з Академії надали йому третє і хлопці — шосте місце. Крім того, учні 11-го класу школи визначають «фінансове забезпечення» як одну з основних цінностей (хлопці — на 2-му місці і дівчата — на 5-ому). Отримані результати показали орієнтацію студентів Академії в основному на цінності (фінансове забезпечення, активний спосіб життя, фізичне і психічне здоров'я та щасливе сімейне життя), які сприяють самозадоволенню і самореалізації потреб. Домінуючими інструментальними цінностями виявилися ті, які тісно пов'язані з навчальною діяльністю (міжособистісна комунікація). Найбільш вираженими термінальними цінностями стали: фінансове становище, активні соціальні контакти, потреба в досягненнях, духовне задоволення і власний престиж.

Висновок

Самотворення особистості відбувається в процесі розуміння власних ресурс-

них можливостей, зміни трансферентних характеристик, методів захисту, нападу, сталих поведінкових моделей. Цей процес вимагає структурування самооцінки, життєвих цілей, перспектив на майбутнє, наявності відповідального життєвого вибору, емоційного задоволення від реальності, свободи та відповідальності в життєвому виборі, свідомого вибору дистанції в міжособистісних контактах, що не шкодить іміджу «Я».

Образ «Я» може допомогти у більш глибокому аналізі процесу самотворення особистості та успішному застосуванні методів дослідження світоглядних орієнтацій, їх ролі у формуванні світогляду. Самотворення відбувається за умов розуміння власної ієрархії цінностей, усвідомлення екзистенціальних ідей, що активізує індивідуальну інтеграцію з точки зору інформованості, прийняття та інтеграції своїх власних бажань, потреб і можливостей особистості.

Список використаних джерел:

1. Радчук Г. К. Аксіопсихологія школи : монографія / Г. К. Радчук. — Тернопіль : ТНПУ, 2009. — 415 с.
2. Орбан Л. Е. Формування особистості / Л. Е. Орбан. — М. : Луч, 1992. — 112 с.
3. Семіченко В. А. Проблеми поведінкової мотивації і діяльності людини / В. А. Семіченко. — К. : Міленіум, 2004. — 521 с.
4. Леонтьев Д. А. Факторная структура: тест смысложизненных ориентаций / Д. А. Леонтьев, М. О. Калашников, О. Э. Калашникова // Психологический журнал. — 1993. — Т. 14, № 1. — С. 150-155.
5. Иванников В. А. Формирование призыва к действию / В. А. Иванников // Вопросы психологии. — 1985. — № 3. — С. 113-122.
6. Балл Г. О. Методологічні засади гуманізації (особистісної орієнтації) професійної діяльності та підготовки до неї / Г. О. Балл // Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. — Хмельницький : ТУП, 2001. — С. 48-67.
7. Боришевський М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірн. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. — Т. IX. — Ч. 5. — К., 2007. — С. 25-32.
8. Татенко В. А. Психология в субъективном измерении : монография / В. А. Татенко. — К. : Просвіта, 1996. — 402 с.
9. Титаренко Т. М. Личность: конфликт, гармония / Т. М. Титаренко, Е. А. Донченко. — К. : Политиздат Украины, 1989. — 176 с.
10. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. Том 2. Психологічна герменевтика / [За ред. Н. В. Чепелевої]. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 3-13.
11. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин. — Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. — 203 с.

12. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О. Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / [За заг. ред. В. О. Татенка]. — К. : Либідь, 2006. — С. 52-69.

Аннотация. В статье описываются особенности влияния мировоззренческих ориентаций личности на построение образа «Я», что определяет процесс самосозидания. Определена специфика процесса самопознания, самореализации и самоидентификации в юношеском возрасте. Указаны факторы, определяющие формирование мировоззренческой ориентации. Рассмотрены особенности синергетического подхода к изучению формирования мировоззрения и образа «Я», иерархия личностных ценностей в современных условиях. Определены различия жизненных ценностей, чувств, представлений о смысле жизни творческой молодежи, студентов Киевской детской академии искусств и старшеклассников из обычных школ. Было проанализировано влияние социальных и культурных факторов на эти различия (ценностные ориентации, инструментальные и терминальные ценности).

Ключевые слова: синергетика, самопознание, образ «Я», смысл жизни.

Abstract. The article describes the features of the influence of ideological orientations of personality to building the image of «I» that defines a self-creation process. Specificity of self-cognition, self-realization and self-identity process in adolescence were defined. Factors that determine the ideological orientations formation were mentioned. The features of a synergistic approach to the study of world view and the image of «I» formation, the hierarchy of personal values in a contemporary environment are considered. There were defined differences of life values, senses, perceptions about the sense of life between creative youth, Kyiv Academy of Art students and other high school students from regular schools. The influence of social and cultural factors on these differences (values orientation, terminal and instrumental values) were analyzed.

Keywords: synergy, self-cognition, the image of «I», the sense of life.